

ÚVAHY O NEVYHNUTELNOSTI ÚNORA

Karel Kaplan (Mnichov)*

Únor 1948 nesporně patří mezi nejvíce diskutovaná témata poválečné historie Československa. Bylo o něm napsáno moc studií, knih, článků,** vysloveno mnoho nejrůznějších názorů v zemi, kde probíhal. Od prvních dnů své existence vyvolával pozornost i mezinárodní. Jedni jej nazývají komunistickým pučem, jiní velikým vítězstvím lidu; jedni porážkou demokracie, jiní rozmachem demokracie a socialismu. Jinak jej posuzují přímí účastníci a aktéři, jinak jej hodnotí historici. Pro některé účastníky zůstal Únor záměrem, jehož realizace dosáhli komunisté podfukem; „vítězům“ se zdá, že vyhráli velkou bitvu, v níž se projevilo mistrovské umění strany.

Rozdílné ocenění Února neprobíhá pouze mezi komunisty a nekomunisty, ale i uvnitř těchto politických proudů. Komunisté v sovětském bloku a jejich obdivovatelé v mezinárodním komunistickém hnutí vykládají Únor jako úspěšný způsob přechodu k moci parlamentní cestou; strany eurokomunismu mají kritický vztah k československé zkušenosti a v podstatě ji odmítají. — Také názory druhého proudu se liší. Někteří jsou přesvědčeni, že příčinou porážky komunistických odpůrců byla nedůsledná politika Benešova v době vládní krize, jiní naopak brání prezidenta a přisuzují největší podíl viny nejednotnosti nekomunistických stran a jejich nedomyšlenému postupu v únorových dnech.

Nemám v úmyslu vyjmenovávat názorovou diferenciaci v hodnocení Února ani evaluovat už tak početnou literaturu o něm. Třicet let od této události, která tolik poznamenala životopis poválečného Československa, dostačuje k zamyšlení nad Únorem bez šablon a pocitů, které pohled zkreslují. Máme k tomu už také dostatek nahromaděných faktů a archivních dokumentů, přestože pro posouzení některých zahraničně politických aspektů se nám stále nedostávají.

* Autor, historik a dlouholetý funkcionář KSČ, žije v Německu od roku 1977. © *Svědectví*.

** Viz str. 503.

1. Souvislost únorových událostí s vývojem mezinárodním

Z mezinárodně politické stránky únorových událostí se nejvíce zdůrazňoval jejich značný vliv na rozhodování západoevropských států a USA o vytvoření Severoatlantického paktu. Také se uvádělo, že Únor zajistil bezvýhradnou politickou orientaci Československa na spolupráci se SSSR a zeměmi východní Evropy.

V obou případech šlo o mezinárodní důsledky Února, nikoliv o jeho příčiny. Na druhé straně, evropské a do značné míry světové události naopak patřily mezi jeho nejdůležitější příčiny. Ovšem působily víc zprostředkovaně než přímo. Největší význam pro vnitropolitickou scénu Československa měla reakce sovětské politiky na mezinárodní události a zvláště její odraz ve východní Evropě.

Připomeňme dva kroky sovětské politiky, z nichž jeden předcházel a druhý následoval Únor. V lednu 1948 kritizovala moskevská *Pravda* hlavu bulharských komunistů a státu, v komunistickém hnutí téměř legendárního J. Dimitrova. Důvod? Podezření z pokusu o vytvoření balkánské federace, jejíž základ měly tvořit federativní svazky bulharsko-jugoslávské. Za dva měsíce, v březnu 1948, začala výměna dopisů mezi Stalinem, Molotovem a jugoslávským vedením, jejichž obsahem byla jednak sovětská obviňování jugoslávských činitelů z protisovětských záměrů a jednak jugoslávská obrana. Konflikt se za tři měsíce rozrostl v roztržku.

Sovětská kritika Dimitrova a Tita signalizovala prvky nedůvěry Moskvy vůči oběma. Dnes víme, že znamenala mnohem víc, že nešlo snad o osobní nevráživost nebo chronickou podezřavost Stalinovu. Djilas ve svých *Hovorech se Stalinem* připomíná, že Stalin původně nebyl proti federalizaci států východní Evropy, dokonce sám některou doporučoval. Jsou známé i úvahy a první přípravné krůčky k československo-polské federalizaci. Změněný postoj k federativním tendencím měl jednu příčinu a zároveň společného jmenovatele: změnu v koncepci sovětské zahraniční, zejména evropské politiky.

Sovětská politika reagovala na události, které se ve světě odehrály v první polovině roku 1947 zformováním své dosavadní sféry vlivu v pevný blok. Kritika Dimitrova a Tita byla součástí tohoto procesu. Jestliže Moskva vyslovila jistou nelibost a nedůvěru na adresu dvou komunistických činitelů, kteří dosud vykonávali její záměry, není pochyb, že nemohla mít důvěru v představitele nekomunistických stran, kteří si udržovali většinu v parlamentě a ve vládě Československa.

Moskva ve své sféře vlivu diferencovala ve svých vztazích k jednotlivým státům a poskytovala jim i určitou volnost ve vnitro- a mezinárodně politických akcích. Ta měla svoji hranici, nesměla směřovat proti Sovětskému svazu. Sovětský *blok* naopak znamenal nastolení vztahů naprosté podřízenosti všech států a fakticky jejich ovládnutí a řízení z Moskvy. První podmínkou uplatnění takových vztahů podřízenosti byl monopol komunistické moci v každé zemi

bloku. Pouze na tomto základě bylo lze realizovat zmíněné vztahy a systém dirigování bloku jako celku a každého člena z jednoho centra.

Po válce Československo patřilo do sovětské sféry vlivu. Začlenilo se do ní jednak vlastní oficiální zahraničně politickou orientací, jednak do ní „spadlo“ jako důsledek postupu sovětské armády. Její vojenské jednotky se zastavily v západní části Čech. Ačkoliv nikdo dosud nepotvrdil, že mezi velmocemi protihitlerovské koalice došlo k dohodě o rozdělení vlivu, fakticky západní velmoci respektovaly demarkační čáry vojenské jako sféry politického vlivu Sovětského svazu, USA a Anglie. Poněkud později toto dělení uznal i Sovětský svaz. Spojené státy a jejich západní spojenci se sice snažili politickými prostředky paralyzovat sovětský tlak a záměry komunistických stran v zemích východní Evropy, jako např. v Bulharsku, Rumunsku, Polsku, Maďarsku, avšak bezúspěšně. Nakonec tento evropský prostor přenechali sovětům a fakticky jej na dlouhou dobu „odepsali“ ze svého politického zájmu.

Československo se v zahraniční politice programově orientovalo na spojení a přátelství se Sovětským svazem. Taková orientace byla podmínkou účasti ve vládě a vůbec jakékoliv (legální) politické aktivity. H. Ripka v dubnu 1946 v rozmluvě s Molotovem potvrzoval sovětské uspokojení nad tím, že všechny politické strany v Československu jsou zajedno v zahraniční orientaci. Oba si pochvalovali existující stav.¹

Pro komunisty byl takový zahraničně politický směr naprosto přirozený. Odpovídal nejen jejich zájmům, ale korespondoval s jejich dlouholetou vazbou na Moskvu a podřízenosti jí jako uznávanému centru světového komunistického hnutí. Avšak *tvůrcem* prosovětské zahraničně politické orientace státu byli představitelé nekomunistických směrů a stran. Její základ položil prezident Beneš v roce 1943 československo-sovětskou smlouvou o přátelství a vzájemné spolupráci. A tak jsme hned u jedné často diskutované otázky týkající se kořenů Února.

Marshallův plán

Je všeobecně známo, že Beneš o uzavření smlouvy velice usiloval a že byl ve své iniciativě brzděn britskými politickými kruhy. Méně známé ovšem je, že tytéž kruhy se na něho pokoušely působit prostřednictvím R. Bechyně, a že také českoslovenští důstojníci v Sovětském svazu ho varovali před přílišnou horlivostí. — V Benešově úsilí se kloubilo několik faktorů. V prvé řadě poučení z Mnichova. Dospěl k přesvědčení, že spojení s SSSR bude

---

¹ V dubnu 1946 uváděl ministr H. Ripka ve zprávě vládě o svém rozhovoru s Molotovem: „Když se Molotov tázal na naše poměry, odpověděl ministr, že se právě nyní trochu hádáme, poněvadž jsme před volbami, že to nic neznamena, a že volby jistě nezpůsobí žádných podstatných změn, nýbrž budeme mít zase vládu Národní fronty. S uznáním také [Molotov] konstatoval, že u nás nejsou difference v názorech o zahraniční politice.“ (Archiv Úřadu předsednictva vlády, Protokoly schůzí vlády, schůze 16.4.1946, tajná část.).

zárukou státní existence Československa vůči Německu. Za druhé předpokládal, že Sovětský svaz se stane po válce důležitým činitelem evropské politiky, zejména ve východní a střední Evropě. Domníval se, že přátelský vztah k Moskvě zabrání sovětskému tlaku na vnitřní vývoj republiky. Tento propočít se ještě v průběhu války rozšířil o snahu zamezit tomu, aby se Československo změnilo v „mezinárodní problém“, o kterém jednájí velmoci, jak tomu bylo v případě Polska a Jugoslávie. A za třetí víra, že se demokratizuje a „nacionalizuje“ sovětská politika vnitřní i zahraniční, přesvědčení, že Moskva upustila od programu světové revoluce a že usiluje o to, aby se obklopila státy sobě spřátelenými. Konečně bez vlivu nebylo ani Benešovo sebevědomí o síle svých dipolomatických zkušeností, kterými „překoná“ Stalinovu politickou licoměrnost.

S Benešovou kalkulací a linií více či méně souhlasila většina jeho politických stoupenců. Vláda věřila Stalinovým slibům z března 1945, kdy ujišťoval, že se Sovětský svaz nebude vměšovat do vnitřních záležitostí Československa.² — První zkušenosti z poválečné doby, přes některé kroky, které odporovaly původním Benešovým představám, jakoby potvrzovaly správnost jeho propočtů. Z nekomunistických politiků se stali přední obhájci prosovětské zahraniční politiky, ať už šlo o Masaryka, Ripku, Ursínyho, B. Laušmana a jiné. Sovětský svaz se stavěl za požadavky Československa na mezinárodním fóru, např. v záležitosti odsunů Němců, Maďarů a j.

Ve vztazích československo-sovětských nedošlo k žádným významnějším kolizím. Nekomunističtí činitelé usilovali o to, aby se přátelství k SSSR nestalo politickým monopolem komunistů a shodovali se v tom, že kritika Sovětského svazu je nepřijatelná a škodí zájmům Československa. Po celou dobu vláda neudělala v mezinárodní politice krok, který by nesledoval sovětskou. Ve vládě sice byly dvatři případy pokusů o nesouhlas se sovětskými požadavky, přesněji se způsobem jejich realizace, ale nikdy nešlo o odpor, spíše o prosbu.³ Veřejnost se o těchto případech zhusta nedozvěděla. Ani události kolem Marshallova plánu nebyly výjimkou. Ačkoli se ustálila představa, že v případě

---

² Na československé politiky působila Stalinova slova, pronesená při večeři na rozloučenou s československou vládou v březnu 1945. Stalin řekl: „Já vím, že mezi Čechoslováky je ještě sem tam nedůvěra k nám. Ale já vám pravím, že tu smlouvu, kterou jsme s vámi uzavřeli, že budete nezávislí, svobodní a že my se vám do vnitřních věcí míchat nebudeme, tu smlouvu dodržíme. Jak si to uděláte, tak to budete mít.“ — V listopadu 1945 ujišťoval E. Beneš, že „Sovětský svaz se nám do našich věcí nemíchá a míchat se do nich nebude“. H. Ripka věřil ke konci války, že Říjnová revoluce vymýtila z ruské politiky imperialistické tendence a že jejím základním rysem je „plný respekt k svobodě a nezávislosti malých národů“. (*Nová Svoboda*, č. 52, str. 1, *Svobodné slovo* 10.11.1945, str. 1, H. Ripka: *ČSR v nové Evropě*, Londýn 1945.)

³ Šlo o způsob připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR, o návrat československých občanů zavlčených sovětskou bezpečností v roce 1945 do sovětských táborů a o odevzdání některých hotelů v Karlových Varech a budovy a pozemků pražského velvyslanectví Sovětskému svazu jako jakousi protihodnotu za Stalinovy závody v Záluží u Mostu, které sověti československu vrátili.

rozhodnutí vlády v červenci 1947 o účasti na konferenci o Marshallově plánu šlo o záměrný odklon od prosovětské zahraničně politické orientace, ve skutečnosti vláda tak rozhodla v důsledku nedorozumění. Studium zápisů (schůzí vlád, které o účasti na Marshallově plánu jednaly a zápis rozhovorů vládní delegace se Stalinem) prokazují naše tvrzení. Moskvě trvalo nějakou dobu, než si ujasnila svůj postoj k Marshallově plánu a to i po Molotovově odchodu ze schůzky tří mocností v Paříži, která jednala o americké nabídce pomoci Evropě. Ještě bezprostředně před odjezdem do Moskvy např. Gottwald hovořil s Vyšinským, tehdy náměstkem sovětského ministra zahraničí a po rozmluvě se nepokusil stanovisko změnit. Jakmile však sovětské vedení dospělo ke konečnému zamítavému stanovisku vůči M-plánu, došlo ke známému Stalinovu jednání s československou vládní delegací. Stalin kritizoval nejen obsah rozhodnutí vlády, ale také skutečnost, že se dříve nekonzultovala v Moskvě, což jiné země sovětské sféry vlivu učinily. Členové československé delegace vysvětlovali, že vláda nabídku přijala pouze z ekonomických důvodů. Jinak zdůrazňovali, že neudělá nic, co by narušilo československo-sovětské spojení.

Ve stejném duchu probíhalo i jednání vlády, když dostala z Moskvy depeši své delegace s výzvou ke změně svého původního rozhodnutí. Vedoucí političtí činitelé v čele s prezidentem byli zajedno, že změna stanoviska je nevyhnutelná i když (kromě komunistů a Fierlingera) nepovažovali toto rozhodnutí z ekonomického hlediska za správné.⁴ — Vláda jednala sice dlouho, průběh její schůze byl dramatický, dokonce musela být přerušena, ale spor se již vůbec netýkal účasti v Paříži: hledaly se příčiny „původního nesprávného rozhodnutí“, které vyvolalo tak špatný dojem v Kremlu.

Od sféry k bloku

Vraťme se však k Benešově koncepci poměru k Sovětskému svazu. V podstatě žádná z jím předpokládaných situací nevznikla. Sovětské zájmy a politika byly jiné, než předvídal. Uvědomoval si tuto skutečnost a snažil se alespoň vybudovat protiváhu k sovětskému tlaku, mimo jiné i pokusem o smlouvu s Francií. Bylo už pozdě. Nicméně Beneš a jeho političtí příznivci vytvořili jakýsi model vztahu státu k SSSR, státu bezprostředního souseda Sovětského svazu s účastí komunistů na vládě. Byla tu snaha zabezpečit státní existenci a zabránit sovětskému vměšování do vnitřních záležitostí a to maximálně přátelským poměrem, až „nadbíháním“ Sovětům, dokonce i přiblížením se mu ekonomickou a sociální strukturou. Šlo o jiný model, než jaký uplatňovali

⁴ Jakmile V. Široký a V. Clementis dostali z Moskvy depeši vládní delegace, navštívili presidenta a ve schůzi vlády o oznámili, že prezident po přečtení depeše „je zplnomocnil, aby prohlásil ve vládě, že po tomto jasném stanovisku Sovětského svazu nepodléhá vůbec diskuzi otázka, zda má vláda účast na pařížské konferenci odvolatí či neodvolatí. Je zcela jasné, že je třeba účast na konferenci odvolatí“. (Archiv úřadu předsednictva vlády, Protokoly schůzí vlády, schůze 10.7.1947, tajná.)

některé nekomunistické strany či politikové v okolních lidových demokraciích. Konečný osud obou modelů byl stejný — neuspěly. Sama sovětská politika je zlikvidovala — a to jak své soupeřnice, tak i své odpůrce. Historicky významné zůstane jistě poučení, že Benešova „konceptce přátelství“ byla pro Moskvu přijatelná jen dočasně, netvořila trvalý faktor její politiky. Odpovídala totiž sovětským zájmům pouze jako taktická součást politiky spolupráce protihitlerovské koalice velmocí, víc ne. Tuto skutečnost Beneš nepředpokládal a snad ani nemohl.

Moskva reagovala vždy na svoje mezinárodní neúspěchy důrazně, tvrdě a nekompromisně. Její nedůvěřivost je příslovečná. Jak se ukázalo, Moskva přestala věřit nejen svým přátelům z nekomunistického tábora, ale i komunistům. Marshallův plán byl poslední v serií příčin, které určovaly změnu sovětské politiky v Evropě. Předtím to byl odchod francouzských a italských komunistů z vlády. Zdá se, že po Marshallově návrhu v sovětském vedení převládl názor, že západní mocnosti chtějí připravit Sovětský svaz o plody vítězství v druhé světové válce. Moskva reagovala změnou své evropské politiky. Její dosavadní představy o evropském vývoji vycházely z toho, že v důsledku porážky Německa a zhroucení dřívější velmocenské pozice Anglie a Francie vzniklo v Evropě vakuum. Právě tento prostor se snažil zaplnit Sovětský svaz svým vlivem a uplatnit jej na celý evropský kontinent.

Bezprostředně poválečné období se vyvíjelo pro realizaci této konceptce velmi příznivě. Ve východní a střední Evropě stála sovětská vojska a ve vládách většiny evropských států byli komunisté — prodloužená ruka Moskvy. Avšak už Trumanova doktrina naznačovala, že Spojené státy se pokusí zastoupit Anglii a Francii v evropské politice a zůstanou trvalým faktorem v Evropě. Původní předpoklad, že USA odejdou z Evropy (jak o tom Roosewelt hovořil se Stalinem) nejdéle dva roky po válce, se nepotvrdil. Sovětské plány se tu zhroutily.

Moskva hledala a postupně utvářela novou koncepci své evropské politiky, jejíž dlouholetou konstantou bylo úsilí vytlačit Spojené státy z Evropy. Prvním krokem v nové koncepci byla přeměna dosavadní sféry vlivu v pevný mocenský blok. Rozdíl mezi oběma byl značný. Sovětské vedení vidělo *blok* jako souhrn států se stejným společenským systémem a jednotným — sovětským — způsobem řízení společnosti. Tedy společenský systém budovaný na monopolu komunistické moci. Také vztahy mezi Moskvou a jednotlivými články bloku se měnily. Skončila diferenciace ve vztahu sovětského vedení k jednotlivým zemím a začala se postupně prosazovat tendence k řízení všech států bloku z jednoho centra — z Moskvy. Blok se uzavřel, aby se stmelil, tzn. zcela podřídil Moskvě.

Záměrům sovětské politiky se vymykala situace v Československu, kde zápas komunistů o výlučnost jejich moci nebyl ještě skončen. Proto se snažila rozhodnutí urychlit. Tím spíše, že zprávy z Prahy nasvědčovaly tomu, že komunisté nezískají nadpoloviční většinu v nadcházejících volbách. A byly tu i jiné okolnosti. Nejen Moskva, ale i vedoucí činitelé komunistických stran některých zemí lidové demokracie nevyklučovali, že československé soudruhy

čeká osud francouzských a italských. Netajili se svými obavami. Na ustavující schůzi Informbyra v září 1947 směřovala kritika přeceňování parlamentní cesty k socialismu na adresu především československé strany. Informbyro tuto cestu odsoudilo jako nesprávnou a pro boj o moc nebezpečnou, neboť vyvolává ve straně falešné iluze. Jako odstrašující případ uváděli kritikové osud právě francouzských a italských komunistů.

Ustavující schůze Informačního byra devíti komunistických stran patří k prvním politickým krokům, kterými sovětské vedení reagovalo na změnu v mezinárodních vztazích a k prvním krokům k formování bloku. Není bez zajímavosti, že Moskva prosadila založení Informbyra přes nechuť některých stran, ale za podpory jugoslávské strany, jejíž vedoucí činitelé vystoupili na konferenci jako nejostřejší kritikové parlamentní cesty k socialismu.⁵

Záměry sovětské politiky se prostřednictvím Informbyra staly politickou linií mezinárodního komunistického hnutí; všechny komunistické strany se jí řídily. Zvláště v ostré podobě se její směrnice uplatnily v zemích, kde komunisté seděli ve vládě. Informbyro vyhlásilo boj americkému imperialismu, socialistickým stranám a buržoazním kruhům ve všech státech. V případě Československa se tato linie promítla jako boj komunistů proti partnerům v Národní frontě a ve vládě.

To raději válku

Od podzimu 1947 byl sovětský zájem na zformování bloku a na jeho upevnění v uzavřené mocenské těleso zcela mimořádný. O důležitosti, kterou svému záměru sovětská politika přisuzovala svědčí, že se při jeho realizaci nezastavila před ničím, ani před roztržkou s Jugoslávií. Československu přisuzovala Moskva od počátku velký význam. Ten ještě vzrostl v letech následujících. Důležitou roli tu hrála geografická poloha; kromě toho sověti přičítali zemi významnou vojensko-strategickou a politickou roli při uplatňování svého vlivu v Evropě. A byl tu ovšem průmyslový potenciál země, zbrojní výroba, uran.

V důsledku těchto hodnocení patřilo Československo k zemím, pro jehož udržení ve svém bloku by se sovětská politika nezastavila ani před válečným konfliktem. Bylo to zřejmé i ze vzkazu, který v únorových dnech přivezl Zorin Gottwaldovi. Stalin jej vyzýval, aby v době vládní krize požádal sovětskou vládu o vojenskou pomoc, která byla na maďarských hranicích připravena. A po dvaceti letech sovětské vedení znovu svoje stanovisko opakovalo, a to na

---

⁵ V květnu 1956 podával Z. Fierlinger politbyru ÚV KSČ zprávu o své návštěvě v Jugoslávii. O rozhovoru s M. Pijadem mimo jiné sdělil: Pijade „vedl okolnosti při založení Informbyra. Zatím co Maďarsko váhalo a Československo bylo proti, byla požádána Jugoslávie, aby založení Informbyra probojovala, což učinila“. (Archiv ÚV KSČ, F 02/2, sv. 103, a a.j. 120, 120. schůze Politbyra ÚV KSČ, 28.5.1956.)

schůzce s československými činiteli v Moskvě v květnu 1968. Na zářijové schůzi ÚV KSČ v roce 1969 o tom mluvil V. Bilak.⁶

V tom, jak sovětské vedoucí kruhy oceňovaly pozice Československa ve svých velmocenských plánech, je i odpověď na dvě důležité otázky. První se týká úvah o možnosti prosadit takové postavení Československa vůči Sovětskému svazu jako má Finsko. To by bývalo znamenalo udržet dosavadní vztahy k SSSR tak, jak se vytvořily v roce 1945. S hlediska záměrů sovětské politiky, změn sovětské poválečné politiky, jak jsme je tu vyznačili, to bylo nereálné, ne-li nemožné. Druhá otázka: výsledek střetnutí mezi komunisty a jejich odpůrci — mohl dopadnout jinak? Mohly síly zápasící proti nastolení komunistického monopolu moci zvítězit? S hlediska mezinárodního postavení Československa je odpověď jednoznačná: nemohly. Mezinárodním postavením v této souvislosti míním jak zájem sovětské politiky na pevném zaklínění Československa do svého bloku, tak to, že západní mocnosti respektovaly poválečné rozdělení světa, tedy uznaly východní a střední Evropu za „sovětskou doménu“, v níž má Moskva volnou ruku.

2. Cestou k únoru — vnitropoliticky

Jestliže mezinárodní okolnosti předurčily výsledek střetnutí o monopol moci komunistické strany, byl politicky velmi důležitý *způsob* neúspěchu či porážky. V politice lze prohrát různě. Poražený může vítězi přivodit značné komplikace; může prohrát mocensky, ale politicky a morálně dosáhnout porážky odpůrce; může prokázat ve střetnutí svou politickou zkušenost, rozvahu, důslednost, svůj um, a všestrannou připravenost k zápasu, k němuž se odhodlal, přesvědčit, že je rozhodnut bojovat důsledně.

Jestliže tedy z mezinárodního hlediska neměly síly vystupující proti komunistickému úsilí o nastolení monopolu moci nadějí na úspěch, poskytovaly jim takovou nadějí okolnosti vnitropolitické? Byla sestava vnitřních sil, připravenost a schopnost obou táborů taková, že způsob porážky jedněch by byl nepříznivý pro druhé?

Již od prvních dnů osvobození se politické strany vyvíjely nerovnoměrně. Rozdíl mezi komunisty a ostatními nebyly pouze v tom, že v patách Rudé armády, která osvobozovala československé území, postupovali organizátoři komunistických organizací. Prvotní časový předstih v organizaci se ne-

---

⁶ Na zasedání ÚV KSČ 25.-26.9.1969 uvedl V. Bil'ak o poradě československé delegace 3.-4.5.1968 v Moskvě: „Řekli nám, že Československo je důležitou součástí socialistického tábora, že naše západní hranice je současně i jejich hranicí a dopustit, aby Československo vypadlo ze socialistického tábora, by znamenalo zradu na socialismu, znamenalo by anulovat výsledky druhé světové války v Evropě, pošlapat památku milionů mrtvých v druhé světové válce, a to nemohou dopustit ani za cenu třetí světové války.”

zmenšoval, ale zvětšoval. Nešlo jen o to, že počet členů komunistické strany dosáhl pro ostatní strany nedosažitelných počtů; šlo především o vnitřně organizační uspořádání KSČ. Komunistické vedení zformovalo řady příslušníků své strany tak, že tyto byly schopny vyvinout velkou aktivitu, která se neomezovala jen na získání volebních úspěchů, ale mohla být uplatněna v nejrůznějších formách politického a mocenského střetnutí. Vedení nekomunistických stran předpovídala brzký pokles vlivu a odliv členstva komunistické strany. Po květnových volbách 1946 hovořili někteří činitelé, že komunisté dosáhli „zenitu svého vlivu“ a očekávali jeho pokles. I když nebyly vyloučeny přesuny v politickém vědomí obyvatel v neprospěch komunistů, docházelo k nim už v době, kdy ztrácely na důležitosti. Vůbec totiž nepostihly aktivní část strany, jež byla pro její úspěchy rozhodující.

Převaha komunistů byla nejen v organizační stmelnosti (a zároveň ve schopnosti přizpůsobit se novým podmínkám zápasu), ale i v dalších skutečnostech. Komunisté věděli přesně, co chtějí a od příprav prvního tj. Košického vládního programu se ujali politické iniciativy ve státě, kterou nikdy nepustili z ruky.

KSČ od počátku věděla, co chce

Komunistické vedení se vracelo do osvobozené republiky s jasným cílem – dosáhnout monopolu moci své strany. Všechny úvahy a diskuze, které československé politbyro v posledním období války v Moskvě vedlo o poválečném vývoji země, směřovaly k tomuto cíli, nebo byl jejich východiskem. Lhostejno, zda šlo o Gottwaldovo hodnocení událostí let 1918-20, ze kterých vyvodil poučení, že po této válce bude uskutečňována Leninova taktika o přerůstání revoluce demokratické v socialistickou, nebo o taktiku Národní fronty a s tím spojená představa o takovém uspořádání vzájemného vztahu politických stran, které by zajistilo vedoucí pozice komunistů, jak to vykreslil v březnu 1946 V. Kopecký,⁷ nebo o diskuze, v nichž si vyměňovali členové vedení KSČ v Moskvě názory na to, čemu se ze sovětského systému vyvarují. Nebo konečně až šlo o rozhovory československých komunistických činitelů s Dimitrovem, tehdy vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSSS, jež převzalo většinu funkcí rozpuštěné Kominterny, a který připomínal, že „sověty“ nejsou na pořadu dne, že přijdou až v *další fázi*, což také několikrát v prvních dnech po osvobození zdůrazňoval Gottwald.

⁷ V. Kopecký na schůzi ÚV KSČ 4. února 1946 mimo jiné řekl: „Představovali jsme si, že komunistická strana bude vedoucí silou a jí nejbližší bude stát sociální demokracie, do jejíhož čela přijde levé vedení. U sociální demokracie jsme se mohli nadít, že tam bude nejlepší půda pro úzkou spolupráci, event. brzké spojení. Pokud jde o národní socialisty, představovali jsme si, že budou onou tradiční stranou středních vrstev a že budou [podobně] tou stranou, která bude pro spolupráci s KSČ a bude se vyvíjet tak, aby se na základě úzké spolupráce mohla také jednou s námi spojit a tak bychom vytvořili jednu československou stranu dělnickou.“ (Archiv ÚV KSČ, fond ÚV, schůze 4.2.1946.)

Přesné představy o konkrétních formách uskutečnění svého záměru komunisté neměli. V Kominterně se však naučili uplatňovat nejrůznější způsoby politického a mocenského zápasu a využívat všech příležitostí, které se naskytnou, k dosažení svého cíle. Zřejmě původní představa, která se objevila ještě v Moskvě při diskuzích o taktických a strategických variantách, byla taková, že monopol moci dosáhnou postupným sloučením tří stran hlásících se k socialismu — komunistické, sociálně demokratické a národně socialistické. Při čemž předpokládali vedoucí pozici příslušníků a funkcionářů své strany a pro počátek počítali se sloučením stran dvou — marxistických. Nálada ve vedení sociální demokracie pro tento krok byla velmi příznivá. Socialistický blok tvořený ze zmíněných tří stran se měl stát jakýmsi předstupněm nebo přípravým obdobím sloučení v jednu stranu.

Jenže vztahy mezi stranami se vyvíjely zcela opačným směrem. Komunisté se sice nevzdali představy sloučení, ale ona ustoupila do pozadí, jevila se v dohledné době nereálná. Velký úspěch po květnových volbách 1946 byl hlavním impulzem ke zrodu myšlenky na dosažení nadpoloviční většiny hlasů v příštích parlamentních volbách. Tedy docílit mocenského monopolu parlamentní cestou, volebním vítězstvím. Svůj záměr vyhlásilo vedení KSČ v lednu 1947 jako svůj hlavní cíl pro příští období.

Komunisté podřizovali realizaci svého mocenského záměru všechny svoje kroky a svoje rozhodování. A neomezovali se na „parlamentní cestu“. Věděli, že mocenské otázky se nerozhodují jen ve volbách. Proto se soustřeďovali na upevnění a stále rozšiřování svých mocenských pozic. Ačkoliv se snažili každou mocenskou pozici, kterou mohli získat, obsadit svými lidmi, na některé se zaměřovali zvláště intenzivně a plánovitě. A to na mocensky či politicky nejvýznamnější. Rozšiřovali svoje pozice v politických a zpravodajských složkách bezpečnosti a armády s cílem získat je do svého výlučného držení. V podstatě se jim to podařilo. Všechny pokusy politických stran proniknout do jejich „monopolu v bezpečnosti“ tvrdošíjně a úspěšně odráželi. Z dalších pozic, které sehrály důležitou roli v mocenských zápasech, drželi ministerstvo zemědělství, v jehož rukou bylo provádění pozemkové reformy a také ministerstvo informací, které ovládalo nástroje státní propagandy.

K politicky a mocensky významným nástrojům plně ovládaným komunisty patřily některé masové organizace, zejména odbory. Jejich ovládnutí jim umožnilo rozšířit svůj vliv na většinu dělníků a sociálně nejslabších vrstev obyvatel.

Avšak zdrojem jejich vlivu mezi obyvatelstvem byla především politická aktivita a iniciativa. Drželi ji ve svých rukách a nepustili ji. Jakmile hrozilo nebezpečí, že by ji ztratili — jako např. v návrhu na podporu rolníkům postižených suchem 1947 — hned se chopili námětu jiné strany, rozšířili jej a prezentovali jako svůj. Byli iniciátory obou vládních programů — Košického a Budovatelského. Nejdůležitější však bylo, že požadavky nejen vyhlášovali, ale také prosazovali. Orientovali se hlavně na takové, které uspokojovaly zájmy sociálně nejnižších vrstev obyvatel — dělníků a nižších vrstev rolníků. Znali jejich potřeby, uměli je zformovat v ucelený program sociálně-ekono-

mických opatření a hlavně přeměnit v „politickou sílu“. Zorganizovali ty, kterých se požadavky přímo dotýkaly a také příznivce své politiky v hnutí za jejich prosazení. Za tím účelem připravovali kampaně a užívali nejrůznějších forem boje, ponejvíce mimoparlamentních. Zápasů za prosazení komunisty vytýčených požadavků se zúčastňovali nejen příslušníci jejich strany, ale i bezpartijní a dokonce i nemálo příslušníků jiných politických stran. Souhlas se sociálně ekonomickými požadavky pak propagovali jako masovou podporu své politiky. Zároveň vedení nekomunistických stran označovali za odpůrce, proti němuž vedli hlavní útok. Tyto formy zápasu komunisté mistrně ovládali, měli v tomto směru *dlouholeté zkušenosti* a při tom vycházeli z přesvědčení, že množství požadavků, které mohou vytýčit, je neohraničené, bezedné. Jejich realnost je příliš nezajímala.

Šibolet Národní fronty

Klíčovým bodem přeměny požadavků v „politickou sílu“ bylo vytváření orgánů k jejich prosazení. Patřily k nim závodní rady, rolnické komise a později mimořádné vyživovací komise. Skladba jejich členů se neřídila ani paritním zastoupením příslušníků politických stran ani výsledky parlamentních voleb. Komunisté v nich získali převahu a ovládli je. Nezpůsobovalo jim žádné potíže, aby je v případě mocenského střetnutí přeměnili ve své nástroje. Nekomunistické strany se obnovovaly jako strany volební soutěže a parlamentních bojů. Jejich vedení ani o jiných formách střetnutí neuvažovala. Byla přesvědčena, že ve volbách a v parlamentě bude hlavní pole střetu. Vnitřní stavbu stran neuzpůsobila takovým formám zápasů, na které se připravovali komunisté. Neměla z nich také zkušenosti. K objektivní zábraně výstavby takových stran patřila i sociální struktura jejich členstva. A pak ovšem demokratické tradice.

A jestliže komunisté přeceňovali funkci sociálně-ekonomických požadavků, nekomunistické strany jim nevěnovaly takovou pozornost, jakou by zasluhovaly. Také tato skutečnost neměla kořeny pouze v subjektivních postojech vedení nekomunistických stran, ale vyrůstala i z objektivních důvodů. Části členstva se sociálně-ekonomické požadavky netýkaly a mnohé dokonce odporovaly programovým principům stran.

Nekomunistické strany se soustřeďovaly na boj proti nastolení komunistického monopolu moci. Dlouho věřily, že komunisté a zejména Sovětský svaz má z mezinárodního hlediska zájem na udržení parlamentního systému v Československu. Také proto se orientovaly na volební soupeření stran. Byly přesvědčeny, že komunisté ve volbách nikdy nezískají nadpoloviční většinu hlasů, oněch vyhlašovaných 50 %. Zároveň ovšem nevyklučovaly, že by mohli opustit „parlamentní cestu.“ Proto se snažili je udržet na půdě Národní fronty a demokratické spolupráce. Tato logicky uvažovaná strategie nekomunistických stran však měla svůj vrub: udržet komunisty ve spolupráci znamenalo ustupovat jejich požadavkům, dělat kompromisy pro ně výhodné a dostat se trvale do obranné pozice.

Existovala jiná alternativa? Přirozeně ano. Ale ta by nutně vyústila v rozbití Národní fronty a tedy v mocenský boj. Představitelé nekomunistických stran ve vládě i ve schůzích Národní fronty několikrát vyzkoušeli hranice, kam až komunisté jsou ochotni ustoupit. Jakmile však zjistili, že pokračování v tlaku by vedlo k rozbití Národní fronty, ustoupili. Nekomunistické strany byly od počátku postaveny před alternativu — spolupráce či rozkol. Když se rozhodly pro prvé, znamenalo to uzavírat nepříznivé kompromisy a ustupovat; kdyby se vyslovily pro druhé, znamenalo to konflikt a porážku. Rozhodly se pro prvou alternativu proto, že věřily v takový volební neúspěch komunistů, který zbaví KSČ vedoucí pozice a přemění ji v rovnocenného partnera.

Orientace na volby a parlamentní postupy měla další důsledky. Strany zápasily mezi sebou o voliče a o větší podíl na moci. Bylo jim dlouho lhostejné, zda je získají na úkor komunistů, či některé jiné strany. Časem se nahromadilo mezi nekomunistickými stranami tolik nesrovnalostí, že znesnadňovaly možnost společného postupu. Jejich sbližování začalo velmi pozdě, vlastně nedlouho před Únorem. A tu ještě působila zábrana: obava, že je komunisté obviní z tvoření protikomunistického bloku a rozbijí Národní frontu. Dokonce se vyskytly případy, kdy strany nedodržely ani už mezi sebou dohodnutý postup. P. Zenkl si stěžoval na takový postoj lidové strany, činitelé demokratické strany zase na národní socialisty.

Nejenže se nepodařilo včas sjednotit všechny odpůrce komunistického monopolu moci, ale nekomunistické strany nebyly ani vnitřně jednotné ve vztahu ke komunistům. V každé z nich existovala více či méně vlivná skupina funkcionářů či členů, která usilovala o bezvýhradnou spolupráci s komunisty a v tomto duchu kritizovala politiku vedení své strany. Již v červnu 1945 oznamoval B. Kohler v radiodepeši do Moskvy existenci skupin čelných funkcionářů v nekomunistických stranách, jež spolupracovaly s komunisty, nebo byly do těchto stran komunisty nasazeny. Od druhé poloviny roku 1947 sehrály tyto buňky důležitou roli v politických záměrech komunistů i v životě vlastních stran.

Politické strany se sdružovaly v Národní frontě. S myšlenkou na její utvoření přišli komunisté a setkali se s pochopením ostatních partnerů. Ti, jakož i prezident Beneš, ji přijali s radostí. Představovali si ji jako obdobu předválečné koalice politických stran, tedy jako základnu pro dohody o řešení těch otázek státní politiky, které se mezi stranami staly spornými.

Národní fronta umožnila komunistům další rozvinutí jejich dlouholeté „taktiky fronty“, kterou na počátku dvacátých let vypracovala Kominternu. Základní obsah a smysl taktiky fronty — jednotné, lidové, národní — se neměnil. Vždy byla formou přístupu k dobytí monopolu moci. Vláda Národní fronty cestu k tomuto cíli usnadňovala.

Ve skutečnosti ovšem Národní fronta fungovala nejen jako lidovědemokratická koalice. Vyznačovala se převahou komunistů, mimo jiné zajišťovanou stálou přítomností „bezprostředních projevů vůle lidu“ organizovaných komunisty, jež nad ostatními visely jako Damoklův meč. Všechny strany navíc s radostí přijaly princip, že Národní fronta je uzavřeným stranicko politickým základem

státu; z tohoto pojetí záhy vyrostl mocenský monopol této fronty. Ten se vyznačoval jednak tím, že politické strany držely moc ve svých rukách, jen s jejich svolením mohly vzniknout další politické strany a ty musely souhlasit s programem Národní fronty a její vlády; vyloučily tedy vytvoření legální opoziční strany a nepřipouštěly vůbec kritiku principů vládní politiky a kritiku spřátelených států, zejména SSSR. Zároveň však mocenský monopol Národní fronty v důsledku existence více politických stran skýtal *jistý stupeň* kontroly moci a zábran proti jejímu zneužití, zachování většiny demokratických principů, politických svobod a občanských práv. Snoubily se tak v něm prvky demokratického systému západního typu s prvky mocenského monopolu.

Mocenský monopol Národní fronty na počátku přivítaly i nekomunistické strany. Teprve později poznávaly, že působí jako kleště, které je svírají a velice zužují prostor jejich politické aktivity.

Odstranit a ovládnout!

Při tom neučinily žádný vážný pokus vymanit se z tohoto sevření. Nechtěly do opozice, buď proto, že předvídaly, jaký osud by je čekal, nebo proto, že věděly, jak obtížně by se znovu vracely do vlády. Nebo se držely zásady — být při tom, být tam, kde je moc. Nebo snad se jejich předákům nechtělo opustit ministerská křesla?

Až do poloviny roku 1947 se dařilo na půdě Národní fronty dosahovat kompromisů a dohod. V mnoha případech k nim došlo sice po velmi ostrých, konfliktech ale vcelku koaliční mechanismus fungoval. — V druhé polovině roku 1947 nastala změna a to dosti náhlá. Ostrost konfliktů vrcholila, politická krize visela často ve vzduchu. Ale a hlavně: jeden z partnerů — komunisté — ztrácel zájem na další spolupráci.

Co způsobilo tuto změnu? A šlo vůbec o výrazný předěl nebo o pouhé stupňování už dřívějších rozporů?

Došlo k ní v přibližně stejné době, kdy se stal zřejmý přechod Sovětského svazu k nové koncepci jeho evropské politiky. Připomeňme v této souvislosti některé skutečnosti. Gottwald vedl vládní delegaci do Moskvy. Dříve než delegace jednala se Stalinem o Marshallově plánu, měl vožd rozhovor s Gottwaldem mezi čtyřma očima. Obsah rozmluvy neznáme. Ze zápisu rozhovoru vládní delegace se sovětskými činiteli je nápadná Gottwaldova pasivita při jednání. Neobhajoval československé stanovisko. Sovětům se pokoušel důvody vládního rozhodnutí vysvětlit zejména J. Masaryk. Gottwald pouze požádal o radu, jak by se měla změna stanoviska osvětlit. Z průběhu jednání vládní delegace se Stalinem lze usuzovat, že Gottwald si vyslechl ještě mnohem ostřejší slova kritiky, než členové delegace.

Uplynulo šest týdnů a Gottwald (21. srpna 1947) předložil předsednictvu své strany „plán podzimní ofenzivy.“ Vycházel při tom z analýzy politické situace v zemi. Plán obsahoval mnohé postupy, které prokazovaly, že se

komunisté budou orietovat i na jiné formy boje za dosažení monopolu mocí, než jen na volby. Hlavní důraz v plánu položil na formování t. v. levicových opozičních skupin v nekomunistických stranách. Později tuto linii rozvedl v tom směru, že skupiny budou vyvíjet tlak na dosavadní vedení a budou usilovat o plné ovládnutí nekomunistických stran.⁸

Za necelý měsíc informoval R. Slánský stejný komunistický orgán o ustavující schůzi Informačního byra. V závěrech, které vyvozoval pro práci strany, vytýčil nezbytnost boje proti nekomunistickým stranám, ideového zápasu proti západní ideologii, s níž byl spjat Beneš a Masaryk. Hovořil také o přípravě politických procesů na Slovensku a o úsilí o další znárodnění.⁹

Zase uplynul měsíc. Konalo se rozšířené zasedání ÚV KSČ, známá „listopadová“ schůze. Gottwald vytýčil taktický cíl (záměr) komunistické strany: odstranit dosavadní vedení nekomunistických stran jako síly protinárodní, protidemokratické, jako spojence imperialismu, nepřátele lidu a hlavní překážku rozvoje státu. Komunisté dotvořili svoji taktickou variantu. Spočívala v orientaci na změnu vedení nekomunistických stran, tj. výměnu dosavadních tzv. levicovými skupinami, které ve skutečnosti v těchto stranách pomáhaly realizovat a prosazovat komunistické požadavky. A Gottwald předpokládal, že tyto levicové proudy či skupiny jsou ve všech stranách natolik silné, že krizi budou schopny vyvolat a strany ovládnout nebo je aspoň rozštěpit. Nejpříhodnější situace pro uplatnění této varianty existovala v sociální demokracii a pomalu se rýsovala ve straně národně socialistické. Nebyly však příčinou změn vztahů v Národní frontě nové prvky v postoji také nekomunistických stran? Jejich vedoucí činitelé ve svých vzpomínkách napsaných několik let po Únoru uvádějí, že po Marshallově plánu a hlavně po jednání vládní delegace v Moskvě, si uvědomili nutnost společného postupu proti komunistům. Postupně se opravdu jejich stanoviska sbližovala a byly případy, kdy komunisty ve vládě přehlasovali, např. v otázce milionářské dávky. Komunisté se dostali do izolace. Vypukla politická krize, kterou se podařilo překonat dohodou komunistů a sociálních demokratů ze září 1947. Nekomunistické strany (kromě sociálních demokratů) se domní-

---

⁸ Na schůzi vedení své strany 21. srpna 1947 hovořil o tom, že nekomunistické strany připravují vytvoření úřednické vlády. Tato představa jej neopustila ani v pozdější době. Zřejmě předpokládal, že se bude opakovat rok 1920. Proto i jím zvolané heslo: Gottwald není Tuzar.

⁹ Kusé poznámky účastníka schůze komunistického vedení 2.10.1947, kde Slánský podával zprávu o schůzi Informbyra mimo jiné obsahovaly: „Boj proti americkému imperialismu nemechanicky. Nezapomínat Masaryk plus Beneš plus kulturní spojení se západem, tradice čs. odboje. Akce proti protistátním skupinám [na Slovensku, poz. aut.] učitelé, faráři, úředníci, důstojníci. Východisko spiknutí na Slovensku. (Ursíny, Ďurčanský, Sidor-ochrana ze západu). Na Slovensku: blok tří polit. stran plus odbory plus odboj. organizace, plus část demokratické strany. Určit poměr znárod. [něčeho, poz. aut.] a soukromokap [italistického] sektoru v hospodářství ve prospěch znárodněného“. (Archiv ÚV KSS, fond Baštovanský.)

valy, že přehlasováním komunistů dosáhly velkého úspěchu. Bylo to však Pyrrhovo vítězství. Jediným pozitivním výsledkem se stalo jejich vzájemné sblížení, které se dále prohlubovalo. Komunisté si však uvědomili, že Národní fronta se z nástroje k prosazení záměrů KSČ změnila v překážku. Přestali na ní mít zájem a orientovali se na vytváření a upevňování paralelních mechanismů: masových organizací (zejména odborů a rolnických komisí), „levicových skupin“ v nekomunistických stranách a ovšem „bezprostředních projevů vůle lidu,“ tj. masových kampaní.

Vyrábíme krize

Slovenská politická krize, která vyvrcholila koncem října a počátkem listopadu 1947, se rodila hned po květnových volbách 1946. Její kořeny tkvěly v rozhodném vítězství demokratické strany, které jí zajistilo nadpoloviční většinu ve slovenských národních orgánech a ve většině národních výborů. Komunisté se nikdy s tímto poměrem sil na Slovensku nesmířili. Hned po volbách rozpoutali útok a za pomoci ostatních českých stran alespoň oslabili pravomoc slovenských orgánů ve prospěch vlády. Ale ani s tím se nespokojili. Očekávali, že v souvislosti s procesem s Tisem dojde k rozpadu demokratické strany. Když vnitřní rozpory v demokratické straně nevyšly v její rozštěpení, začali se orientovat na jiné řešení.

Gustáv Husák v dopise Gottwaldovi psal už v březnu 1947, že jediným východiskem na Slovensku je změna mocensko politické struktury.¹⁰ V květnu 1947 komunistické vedení rozhodlo vyvolat politickou krizi na Slovensku.¹¹ S tímto úsilím souviselo tzv. protistátní spiknutí na Slovensku, které vyrobila státní bezpečnost. Snažila se do něho zatáhnout i vedoucí činitele demokratické strany a prokázat „státní nespolehlivost“ strany jako

---

¹⁰ 3. března 1947 Husák psal K. Gottwaldovi: „O každou politickou otázku se vedou těžké spory a tím trpí chod práce ve Sboru. Nápravy je možno docílit jen celkovým řešením politické struktury a politické krize na Slovensku. Z celkové situace je možno udělat jen jeden závěr. Při vši pozornosti, kterou věnujeme problémům hospodářským a sociálním, zvláště splnění dvouletky, hlavní otázkou, kterou je třeba rozřešit, je otázka změny stranicko-politické struktury. Jestliže nechceme vydat suchou cestou většinu státního aparátu do rukou „katolíků“, jestliže se nechceme v permanentní krizi na Slovensku bit o každý mizerný problém a jestliže chceme právě rychleji všechny státní otázky a naše národní otázky tu vyřešit, musíme tu přijít k zásadnímu obratu. O této otázce bych ti chtěl velmi rád referovat.“ (Archiv ÚV KSČ, Zpráva komise pro prošetřování obvinění slovenských komunistů z buržoazního nacionalismu, tzv. Barnabitská komise.)

¹¹ 19. května 1947 vyslechlo vedení KSČ Husákovu zprávu o situaci na Slovensku a uložilo Noskovi vyšetřování ilegálních skupin a rozhodlo prosazovat odchod kompromitovaných živlů ze sboru pověřenců. Dále donutit demokratickou stranu k očištění od luďáků. V případě jejího odporu, provést zákrok seshora, odmítnout s demokratickou stranou jednat a vyvolat vládní krizi na Slovensku. (Archiv ÚV KSČ, fond Politické procesy, svazek B. Geminder, záznamy z předsednictva ÚV KSČ.)

celku. Přípravu slovenské politické krize provázely zatýkání, provokace a pokus o politický proces s funkcionáři demokratické strany.

Komunisté podali demisi Sboru pověřenců, kterou požadoval sjezd závodních rad a také shromáždění slovenských partyzánů — obě organizace řízené komunisty. Nový Sbor pověřenců byl sestaven za pomoci Gottwalda tak, že demokratická strana se v něm „zřekla“ práva na nadpoloviční většinu svých zástupců. Krize přinesla komunistům jen dílčí úspěch. Jejich nejvyšší třetí varianta — vyřadit demokratickou stranu z mocenských orgánů vůbec a případně ji postavit mimo zákon — nevyšla. Radikální skupiny slovenských komunistů, soustředěné zejména mezi partyzány, volaly po ostřejších zásazích. Uvažovaly o tažení ozbrojených partyzánů do Bratislavy a odtud do Prahy.

Hospodářské nesnáze

Od poloviny roku 1947 se ohlašovaly hospodářské těžkosti. Ačkoliv se uváděla jako hlavní příčina přírodní katastrofa (sucho), která způsobila pokles zemědělské výroby, skutečné příčiny byly mnohem hlubší a širší. Československý průmysl se dostával do těžkostí, které nejen oslabovaly jeho pozici na zahraničních trzích, ale také se odrážely na trhu vnitřním. Co se vlastně dělo?

V důsledku pomoci UNRRA si Československo nashromáždilo dostatek zásob cizích valut. Ale UNRRA skončila v první čtvrtině roku 1947. Tradiční československá vývozní odvětví — textil a strojírenství — ztrácela konkurenční schopnost na zahraničních trzích. Nevydělala si ani na krytí zahraničně-obchodní orientace Československa: kupovat suroviny na Západě a vyvážet výrobky na Východ. Zásoby valut se tenčily. Ostatní vývozní artikly — bižuterie, sklo, porcelán — narážely na stejné obtíže. Už v roce 1946 byly stížnosti zahraničních odběratelů na jejich vysoké ceny. Ty byly způsobeny, jak komise odborníků uváděla, několika skutečnostmi, zejména: nízká produktivita práce, vysoký sociální podíl části mzdy, který neodpovídal možnostem ekonomiky (výdaje na dovolené, nadměrné množství proschůzovaných, většinou placených hodin, sociální výdaje ap.), a nesprávně stanovený kurs dolaru, tj. přecenění československé koruny. Komise spatřovala východisko ve zvýšení výrobnosti. Někteří členové doporučovali „zreálnit“ poměr koruny k dolaru. Návrh narazil na odpor jiných odborníků, kteří poukazovali na to, že úprava kurzu by ještě víc zvýhodnila rubl na československém trhu a hrozilo by „vykoupení zboží“.

Vláda se rozhodla situaci řešit zvětšením vývozu a to na úkor domácího trhu. Nedostatek průmyslových výrobků na vnitřním trhu dosáhl krizového stavu. Zejména kritický byl u textilu a obuvi. Rozmáhal se černý trh, kde ceny neobyčejně stoupaly. Mezi dělníky a rolníky rostla prudce nespokojenost. Tento stav ještě zhoršily důsledky zemědělské politiky. Zemědělská výroba značně poklesla. Pravda, velmi negativně působilo sucho. Nebylo však jedinou příčinou. Zcela selhala výroba v pohraničních oblastech.

Zázobování potravinami se stalo svízelné. Přiděly na lístkový systém poklesly. I tu se černý trh rozmáhal a pro většinu dělníků a úředníků byly na něm výrobky za nedostupné ceny. Stalin sice vyhověl Gottwaldově žádosti o mimořádnou dodávku obilí, které Československo muselo platit dodávkou bežešvých trubek. Ale ani pak se situace podstatně nezlepšila.

Poválečný vývoj Československa se dostal k bodu, kterým prochází téměř všechny sociální revoluce, k jistému kritickému okamžiku. Revoluce rozdala všechno, co vyvlastnila, a přitom neuspokojila ty vrstvy, které tvořily její nejaktivnější sílu. Jejich nespokojenost se vršila. A právě ony představovaly podstatnou část členské základny či voličů komunistické strany. Volaly po rázném řešení pro ně nepříznivé situace.¹²

V ekonomickém stavu země a ve stupni výrobnosti však zdroje pro řešení nebyly. Musely by se teprve dlouhodobě vytvářet. Radikální požadavky nespokojených vrstev se odrážely v životě komunistické strany. Posilovaly v ní stejně radikální tendence.

Hospodářské obtíže se tedy promítly do sociální oblasti a měly politické důsledky. Vážnost hospodářské a zejména zásobovací situace si uvědomovaly všechny politické strany. Někteří z nekomunistických politiků chápali i důsledky, které vyvolávaly v politickém životě. Obávali se zostření vztahů v Národní frontě a ve vládě dokonce navrhovali vyhlásit jakýsi stav národní nouze. Všichni usilovali o to, aby se hospodářské těžkosti nestaly „politikum“ a aby se jich nevyužívalo v mocenském zápase.

Z politického hlediska se nabízely dvě alternativy řešení hospodářských obtíží. Buď celá Národní fronta bude postupovat jednotně, nebo strany využijí obtíží k prosazení svých politických záměrů. Komunisté se rozhodli pro druhou alternativu. Seskupili další souhrn sociálně-ekonomických požadavků a rozpoutali zápas za jejich údajnou realizaci. Začali návrhem milionářské daně, která (jak jsme se zmínili) vyvolala krizi Národní fronty. Nekomunistické strany odpověděly prosazováním úpravy platů státních zaměstnanců. Opět se komunisté dostali do izolace, jejich návrhy vládní většina zamítla. Jestliže svoji prvou izolaci v NF v případě milionářské daně překonali dohodou se sociální demokracií, tak v případě platových úprav

---

¹² J. Ďuriš, jeden z předních zástanců a organizátorů sjezdů, o tehdejších představách napsal: „Až se rolníci z vlastní zkušenosti přesvědčí, že se v parlamentě protahuje a znemožňuje odhlasování zákonů, budeme stupňovat deputace do Prahy a nakonec svoláme sjezd rolníků do Prahy a státnicovou manifestaci rolníků na Václavské náměstí a před parlament. Rolníci pak neodejdou z Prahy dříve, dokud nebudou zákony schváleny. Nebude-li to stačit, obrátí se na pomoc k dělnictvu. Zákony měly být usneseny ještě před volbami. Tak měla být projevena vůle a síla sjednoceného lidu již před volbami. Volby se měly pak stát potvrzením této jednotné vůle a síly... Příprava voleb tehdy měla být uvědomělou a svobodnou bojovou aktivizací všeho pracujícího lidu. Byl rozhodnut spor v předsednictvu [KSČ, poz. aut.] o původně hodně mechanicky postaveném problému možnosti dosáhnout ve volbách alespoň 51 % většiny“ (J. Ďuriš, *Zemědělská politika 1945-48, psáno pro Ústav dějin socialismu, v soukromém vlastnictví.*)

státních zaměstnanců reagovali úplně jinak. Ne pokusem o dohodu, ale svoláním sjezdu závodních rad (který měl změnit rozhodnutí vlády) a požadavkem dalšího znárodnění. To byla jedna linie vedoucí bezprostředně k Únoru.

K ní lze řadit i další případ. Příčiny zásobovacích těžkostí textilem převalili komunisté na velkoobchod a prosadili jeho znárodnění „suchou cestou,“ prostou vyhláškou rezortního ministra vnitřního obchodu A. Čepičky. Kromě toho se zmnohonásobily hospodářské kontroly prováděné u rolníků a obchodníků. Zároveň prosadili zrod mimořádných vyživovacích komisí na všech stupních organizace státní správy. Byly vybaveny rozsáhlou pravomocí — prováděly prohlídky zásob, kontrolu prodeje a hlavně: netvořily se na principu zastoupení pouze politických stran, ale též masových organizací.

Druhý sled událostí vedoucích k Únoru utvářely nekomunistické strany. Orientovaly se především na politické požadavky. Při tom se soustředily na boj proti nebezpečí nastolení policejního státu. Požadovaly na komunistech, aby zavedly pořádek do bezpečnosti a aby se ony samy mohly podílet na kontrole její činnosti. Komunisté však považovali bezpečnost za svůj „rezort“ a nedovolili nikomu do něho zasahovat. Krize byla nasnadě.

„Paralelní“ mocenské mechanismy

Na přelomu let 1947-48 už bylo zřetelné, že na politické scéně se odehrává souboj dvou sil — komunistů a nekomunistických stran. Mezi nimi pendlovala sociální demokracie, která se pokoušela hrát úlohu sjednocujícího faktoru. Její role byla s každým dnem beznadějnější. Příkop mezi oběma silami se rychle prohluboval. Teď už se prosazovaly — účinně — jen „paralelní“ mocenské mechanismy komunistů, o nichž bylo hovořeno. Slabě a jak se dalo, nekomunistické strany se bránily. Pokusy přejít do protiútku skončily nezdarem. Vyhlášovaly sice oprávněné požadavky — boj proti policejnímu státu, za pořádek v bezpečnosti, za udržení demokracie — ale bez úspěchu. A v zákulisí působila neviditelná, ale velmi mocná síla: komunisté v bezpečnosti. Komunisté už od roku 1945 si obsazovali hlavní velitelská místa ve zpravodajské a politické složce bezpečnosti a armády. Od poloviny roku 1947 se zaměřili na úplné ovládnutí bezpečnostních útvarů. Někteří vedoucí činitelé byli již během války nebo krátce po ní spojeni se sovětskou bezpečností. Ta měla vybudovanou síť spolupracovníků nejen v ozbrojených složkách, ale i ve státním, hospodářském a stranickém aparátě. Od nich získávala informace o situaci v zemi. Na jejich základě se Moskva utvrzovala v přesvědčení, že komunisté nedosáhnou v příštích volbách ohlašovanou nadpoloviční většinu. Také někteří českoslovenští politikové upozorňovali Moskvu (např. J. Ďuriš), že československým komunistům hrozí osud Francie a Itálie — a vyžadovali pomoc.

Z dosud získaných poznatků, které jsou ještě kusé, lze dovodit, že sověti měli zdůvodněný zájem na urychleném řešení situace v Československu,

tedy na nastolení monopolu komunistické moci. Šlo o zájem jak politických tak bezpečnostních kruhů. Ty se snažily prostřednictvím svých československých spolupracovníků, zejména v bezpečnostních útvech, pomoci komunistům prostředky, kterých sice běžně užívaly, ale které neodpovídaly tradicím československé politiky. Kromě toho, že si budovaly agenturní síť v blízkosti představitelů nekomunistických stran, organizovaly provokace proti těmto stranám. Produktem této spolupráce bezpečnostních složek byl tzv. Krčmářský případ, tzv. protistátní spiknutí na Slovensku namířené proti demokratické straně a mostecká aféra směřující proti straně národně socialistické.

Provokace nesloužily pouze jednomu účelu. Sledovaly oslabení, rozložení či likvidaci stran, proti nimž mířily a to obviněním jejich představitelů z protistátní činnosti a postavením celé strany mimo zákon. Jen část tohoto záměru dosáhli v případě demokratické strany. Autoři akcí počítali dále s tím, že vyprovokují představitele nekomunistických stran k činům, které by vyhrotily vztahy mezi oběma bojujícími silami natolik, že definitivní řešení mocenského sporu se stane nevyhnutelné.

V tomto směru provokace, zejména mostecká aféra, byly i formou tlaku na komunistické vedení. V něm totiž existovali jak zastánci rychlého a radikálního úderu proti odpůrcům jejich mocenského záměru, který by skončil rozbitím nekomunistických stran, tak i zastánci řešení odlišného. Ti zas uvažovali o možnosti vnitřního rozpadu nekomunistických stran a o získání „odštěpců“ pro společný postup a pro vyřazení „reakčních vedení“ z vlády, před volbami nebo po nich. A právě tito méně radikální měli být postaveni před hotovou věc, tedy před takový krok odpůrců, který by si konečné řešení vynutil.

3. Únorové dny

Aktivita „paralelních mechanismů,“ zejména svolání sjezdu závodních rad a rolnických komisí, aféry v bezpečnosti, jakož i začínající mostecký případ přivedly vedení tří nekomunistických stran k závěru že se musí udělat nějaký rozhodný krok. Z jednání vlády i Národní fronty poznala, že komunisté nechtějí přistoupit na kompromis ani v jednom sporném případě, a že v záležitostech bezpečnosti nemíní ustoupit ani za cenu vládní krize. Zástupci těchto stran — národně socialistické, lidové a demokratické — podali 20. února 1948 demisi. Někteří politikové, např. sociálně demokratičtí, ale i demisujících stran, považovali tento krok za nesprávný. Jiní později vytýkali nedomyšlenost postupu a to proto, že si autoři plánu nezajistili většinu rezignovavších ministrů, takže nedocílili pádu Gottwaldovy vlády.

Jestliže zvážíme všechny okolnosti, v nichž se vedení nekomunistických stran rozhodovala, tak se jejich tah jeví vcelku jako jedině možné otevření v dané, dosti beznadějně situaci.

Předáči stran podali demisi ve chvíli, kdy už byli fakticky bezmocní, kdy se o důležitých otázkách státu rozhodovalo bez nich a to na připravovaných

sjezdech a kdy politický život státu už ovládly paralelní mechanismy Národní fronty. Omezili se na demisi a čekali. Zřejmě se domnívali, že se vládní krize bude řešit způsobem obvyklým v parlamentních demokraciích a to v trojúhelníku strany-president-parlament. Jen tak si lze vysvětlit, že duchovní otcové demise hned druhý den opustili Prahu — kde se rozhodovalo o všem — a odjeli na schůze na venkov — kde se nerozhodovalo o ničem — a pak taky ještě na víkend.

Zkušenosti z tříleté spolupráce a bojů s komunisty je nepoučily o tom, že komunisté jimi předpokládaný trojúhelník parlamentního řešení budou ignorovat a použijí své osvědčené zbraně— „mobilizace mas“. Nekomunistické strany neměly protisílu, dokonce ani neuvažovaly o jejím zformování. Po třiceti letech se zdá až neuvěřitelné, že vyzývaly svoje příznivce ke klidu, s odůvodněním, že o vládní krizi rozhodnou příslušné ústavní a politické orgány. Zatím každou hodinu bylo zřejmější, že tomu tak nebude.

Vedení nekomunistických stran nepředvíдалa, že jejich odpůrci pochopí demisi jako vyhlášení mocenského boje. Tak se také stalo, že hned druhý den po podání demise přestaly nekomunistické strany existovat jako politická síla, fakticky s politické scény zmizely a do únorových událostí vlastně už ani neměly možnost zasahovat. Komunisté plně ovládli politický život v zemi a jednali o svých odpůrcích nikoliv s nimi, ale s prezidentem Benešem. Vedení nekomunistických stran věřila v parlamentní způsob řešení vládní krize. Celé tři roky se snažila konfrontaci s komunisty udržet na tomto kolbišti. Dařilo se jim to potud, pokud komunistům ustupovali, nebo pokud komunisté měli na tom sami zájem. Jakmile však komunisté přenesli konflikt mimo zmíněné pole, byla porážka nevyhnutelná. V únoru 1948 nekomunističtí ministři spoléhali na presidenta Beneše, že komunistům neustoupí, že jejich demisi nepřijme, se vrátí do vlády, nebo že dojde k předčasným volbám, v nichž komunisté utrpí porážku.

Nic takového se nestalo. Někteří činitelé nekomunistických stran se později přeli o to, zda Beneš jim postup v Únoru schválil či nikoliv, zda souhlasil s demisí či ne, a zda slíbil, že neustoupí, či neslíbil. Pro výsledek únorového střetnutí není ovšem důležité, co prezident slíbil, s čím souhlasil, krátce co řekl nebo neřekl. Důležité bylo to, že komunisté znali Beneše lépe než jeho dlouholetí blízcí spolupracovníci. Věděli, že Beneš pod tlakem ustoupí, což se plně potvrdilo.¹³ Pouze J. Šrámek vyslovil pochybnosti o tom, zda Beneš nápor vydrží.

---

¹³ Na schůzi ÚV KSČ v dubnu 1948 K. Gottwald o této věci řekl: „My jsme jaksi presidenta natolik znali, že jsme věděli, jestli zde bude ukázána síla, že prezident tuto sílu ocení, reálně zváží a s ní bude počítat. My jsme tedy s tím vývojem počítali, ale při tom jsme byli připraveni i na jiné řešení a myslím, že vědomí, že jsme připraveni i na jiné řešení, hrálo také roli při tom, když prezident náš návrh přijal.“ (Ar. ÚV KSČ, fond 01, schůze ÚV 9.4.1948.)

A když bylo po všem...

Po Únoru dokonce prezidentu vytýkali, že jako vrchní velitel nedal rozkaz armádě zasáhnout proti komunistům. Takový rozkaz by vedl k občanské válce, což Beneš věděl. Nejen to, vedl by k sovětskému zásahu, což také mohl předvídat. Ale hlavně, ti kteří ho znali, nemohli počítat s takovým jeho rozhodnutím. Jeho povaze odpovídal opak. Nebylo reálné očekávat od politika něco, co nemohl udělat, „co v něm nebylo.“

Demise ministrů ve svých důsledcích postup komunistům ulehčila.¹⁴ Poskytla jim výbornou příležitost ke snadnému docílení svého záměru — monopolu moci. Jakmile si ve vedení ujasnili, že demise je výhodný signál k definitivnímu mocenskému řešení, rozjeli na plno všechny svoje mechanismy.

Požadovali odchod ministrů z vlády. Ale trpně *nečekali*, až demisi prezident přijme. V pěti dnech mocensky republiku úplně ovládli a kontrolovali všechnen politický život. Vzali si poučení z kritiky, kterou na jejich adresu vyslovily orgány Kominterny v roce 1939, že v době Mnichova nevytvořily, nové mocenské orgány lidu.“ Hned druhý den po demisi vyzval Gottwald k vytváření akčních výborů NF — nových orgánů moci. Ty v krátké době ovládly všechny politické a mocenské nástroje. Působily ve všech útvarech státní administrativy, v politických stranách, rozhodovaly v ministerstvech, jejichž ministři podali demisi. Byly to orgány s komunistickou většinou, orgány, které nastolily monopol komunistické moci. Otázka, zda prezident přijme demisi či nikoliv byla čistě formální. Na charakteru moci se nemohlo změnit nic. A v Benešově rozhodování nešlo už o nekomunistické ministry, ale o Beneše samého a o legalizaci Února. V případě jeho nesouhlasu s Gottwaldovým návrhy na novou vládu byli komunisté rozhodnutí prosadit prezidentův odchod. Beneš však podepsal a legalizoval postup komunistů. Nekomunistické strany svou nepřipraveností k mimoparlamentnímu boji a pasivitou v únorových dnech ulehčily komunistům jejich vítězství. Tím, že nepostavily žádnou účinnou protisílu, vytvořily stav, že se Únor jeví jako projev souhlasu velké části obyvatel, a většiny dělnické třídy s komunistickou politikou, souhlasu, kterého by ve volbách nedostali. Většina těch, kteří podporovali komunistické řešení vládní krize, si neuvědomovala skutečnou podstatu sporu a komunisté získali jejich podporu za sliby, které nikdy nesplnili.

Únor 1948 byl československou formou začlenění země do sovětského bloku a nastolení monopolu komunistické moci. Patřil do řady obdobných událostí, k nimž došlo už dříve v jiných v zemích sovětské sféry vlivu. Československá zvláštnost spočívala v tom, že se Únor uskutečnil za aktivní účasti velké části obyvatel a většiny dělnické třídy a to v zemi, v níž nebylo sovětských vojsk; hlava státu vítězství komunistů legalizovala.

¹⁴ Po únoru hovořil Gottwald o demisi stran takto: „Já se přiznám, že jsem se ráno před schůzí [vlády 20.2., pozn. aut.] modlil, aby je ta blbost neopustila a oni nepřišli. Pánbůh mě vyslyšel a oni nepřišli, nýbrž poslali dopis, ve kterém žádali zprávu, jestli usnesení bylo provedeno.“ (Ar. ÚV KSČ, fond 01, schůze ÚV 9.4.1948.)

Mezinárodní okolnosti, za nichž se únorové střetnutí připravovalo a realizovalo, předurčily jeho konečný výsledek. Vnitropolitická situace pak rozhodovala o průběhu a způsobu konfliktu. Přestože priméřnost mezinárodní stránky je znatelná, jeví se víc než pravděpodobné, že vnitropolitická situace a rozložení sil favorizovaly nastolení mocenského monopolu komunistů. Přijmeme-li tezi, že československá společnost uskutečnila po válce hluboké politické a sociálně-ekonomické změny a v letech 1945-48 realizovala experiment spojení demokracie a socialismu, pak Únor odzvonil tomuto pokusu. Začalo období komunistického monopolu moci bez suverenity. Moci, která jako těžký příkrov dolehla na společnost, udusila vnitřní zdroje její aktivity i přirozeného vývoje a způsobila ji nespočítatelné škody.

Představitelé nekomunistických stran měli v roce 1948 v podstatě na vybranou jen mezi několika porážkami. Přesto jejich strategie i taktika při vyvolání a řešení vládní krize byly očividně improvizované, defenzivní, nedomyšlené, bez alternativ. Víra demokratů v konstituční řešení krize byla snad dojemná, ale jejich politické amatérství trestuhodné. Postup presidenta republiky Edvarda Beneše, zčásti omluvitelný jeho vážnou nemocí, byl rovněž spíše chytrácký než státnický. Co hůř, Beneš a jeho političtí přátelé nepostupovali vždy zcela v duchu ústavy a ústavních zvyklostí. A zase naopak, Beneš jako hlava státu se neodhodlal pučistické manévry komunistů odrazit policejním nebo vojenským zásahem, jak mu to ústava nejen dovolovala, ale příkazovala. Tady se vymstilo poválečné soustavné oslabování demokracie (systém uzavřené koalice a z něho vyplývající kabinetní politiky, zákaz obnovy jistých politických stran a vytváření nových, obcházení parlamentu, budování „masových“ nátlakových organizací a pod., pašování totalitních či pseudo-revolučních principů do samých základů parlamentního systému). Tyto „lidově-demokratické“, po pravdě proti-demokratické prvky demokraté nejen tolerovali, ale dokonce kodifikovali v poválečném programu čs. vlády a v řadě dekretů a zákonných předloh z prvních tří let po válce.

Pražští [marxističtí] historikové ve svých novějších pracích [1968] zjišťují, že také z těchto antidemokratických výhonků vyrostl hrůzný strom stalinismu dvacetiletí, jež následovalo. Tuší spojitost mezi únorem 1948 a pohnutou historií pražského jara i jeho tragickým koncem v srpnu 1968. Ba naznačují, že právě „Vítězný únor“ byl počátkem Velké porážky: demokratů a demokracie i komunistů a komunistických ideálů.

Svědectví, č. 41, 1971